

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA SOHIBQIRON AMIR TEMURNING SHAXSIYATI VA HARBIY SAN'ATINI O'RGANISHDA TUTGAN O'RNI

Qodirov Samandar Bobir o'g'li

Fergana State University Cadet of the Faculty of military education

Annotatsiya: *Maskur maqola yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda bobokalonimiz buyuk sarkarda Amir Temurning shaxsiyatini hamda hokimiyat tepasiga kelishi harbiy yurishlari, tuzuklarini o'rganishdagi ahamiyati haqida yoritilgan. Amir Temur to'g'risida juda ko'p asarlar, solnomalar, ilmiy izlanishlar yozilgan. Amir Temur yuzlab janglarda g'alaba qozondi va biror marta mag'lubiyatga uchramadi. U o'z talabchanligi bilan hech qanday kuch qarshi tura olmaydigan qudratli davlat yaratdi.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, vatanparvarlik, istedodli sarkarda, Kesh, Muvarounnaxr,*

Amir Temur Iste'dodi unga buyuk sarkarda sharafini keltirdi. Uning mustahkam intizomi bilan ajralib turadigan, qiyinchiliklarni mardonavor yengib o'tishga qodir muntazam armiya yaratdi, jangchilarda bo'lajak har qanday jangda g'alabaga erishishga ishonch ruhini tarbiyaladi.

Amir Temur Chingizxon davridan yetib kelgan harbiy san'atni takomillashtirdi. U Chingizxon armiyasi tarkibini o'rganib chiqib, uning yaxshi tomonlarini tahlil qilib, kamchiliklarini aniqlab, ulardan voz kechdi va tubdan farq qiladigan o'z armiyasini yaratdi.

Amir Temur to'g'risida juda ko'p asarlar, solnomalar, ilmiy izlanishlar yozilgan. Amir Temur yuzlab janglarda g'alaba qozondi va biror marta mag'lubiyatga uchramadi. U o'z talabchanligi bilan hech qanday kuch qarshi tura olmaydigan qudratli davlat yaratdi. Yevropa adabiyotlarida Amir Temur obrazi ko'p hollarda noto'g'ri talqin qilingan: uning qattiqqo'lligi oshirilib ko'rsatilib, yaratuvchanligi to'g'risida gapirilmagan yoki uning ezgu ishlari kamaytirilib yozilgan. Bu to'g'risida davlatimiz raxbari quyidagicha yozadi "Ne-ne madrasayu masjidlar, oliy koshonalarni qurgan, ne-ne olimi fuzalolarning boshini silagan, Qur'oni karimni yod bilgan inson yovuz bo'lmaydi. Qonxo'r odam "Kuch adolatda" deyishi mumkinmi?" Bugungi kunda davlatimiz mustaqillik yo'lidan dadil odimlayotgan bir paytda biz buyuk ajdodimiz Amir Temurning davlat tuzumi va sarkardalik san'atini o'rganishimiz juda katta ahamiyatga ega.

Amir Temur 1336- yilning 9 aprelida Kesh viloyatining hozirgi Shahrisabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida yirik barlos begi—amir Muhammad Tarag'ay oilasida dunyoga keldi.

Temurning bolaligi va o'spirinligi Kesh tog'larida o'tdi. Yoshligida u ov va otda musobaqalarni, nayza uloqtirish va kamondan otishni xush ko'rardi, harbiy o'yinlarga

moyilligi sezilib turar edi. U o'n yoshga to'lgach, Tarag'ayning xizmatida bo'lgan murabbiylar – otabegilar Temurni harbiy san'atga va sport o'yinlariga o'rgatdilar. Yoshi ulg'aygach u ko'pchiligi barloslardan bo'lgan bolaligidagi do'stlarini yig'di va yaxshi qurollangan otryad tashkil etdi.

Amir Temur harbiy xizmatni mahalliy hukmdorlarda boshladi. U kichik lekin yaxshi qurollangan otryadga ega bo'ldi, u bilan birgalikda harbiy-taktik tajriba orttirdi. Tez orada Temurbekning jasorati butun Qashqadaryo vodiysida mashhur bo'ldi. Shon-shuhrat Temurbekni Movarounnahrning obro'li amirlari bilan yaqinlashtirdi.

XIV asrning o'rtalarida Chig'atoy ulusi ikkita mustaqil davlatga bo'linib ketdi: bittasi Muvarounnahrda, ikkinchisi esa Mo'g'ulistonda, ikkalasida ham hokimiyat chingiziylarning qo'llarida saqlanib qolindi. Mo'g'uliston Muvarounnahrda hukmronlikni da'vo qilib bosqinchilik siyosatini olib bordi. Muvarounnahrda amirlar o'rtasida doimo urushlar davom etib turdi, chingiziylarning hokimiyati esa kuchsizlanib qoldi.

1360–1361- yillarda Mo'g'uliston xoni To'qlug' Temur Movarounnahrda bostirib kirdi. U hech qandan qarshiliksiz Qashqadaryogacha yetib keldi. To'qlug' Temurning qurolli kuchlari ustunligini hisobga olgan yigirma uch yoshli Temurbek, Mo'g'uliston xoni bilan muzokaralarni olib bordi va uning xizmatiga kirdi. Amir Temur o'zining bu harakati bilan Keshda qon to'kilishini oldini oldi.

Mo'g'uliston xoni Movarounnahrda o'z o'g'li Ilyos Xo'jani hukmdor etib tayinlaganidan keyin Temurbek unga xizmat qilishdan bosh tortdi.

1362–1363- yillarda Amir Temur chingiziylarning amiri Husayn (Qazag'anxonning nabirasi) bilan yaqinlashdi va uning singlisiga uylandi. Ular ikkalasi bir necha bor Ilyos Xo'ja qo'shiniga qarshi harbiy harakatlarni uyushtirdilar. 1364- yilning oxirida ular Ilyos Xo'ja qo'shinini Movarounnahrda haydab chiqarishga muvaffaq bo'ldilar. Shu vaqtga kelib amir Husaynning bo'ysunmas hukmdorlar bilan kurashi kuchayib ketdi, bunda Temurbek unga faol ko'maklashdi. Saklar yashaydigan Seyistonga (hozirgi Eron va Afg'onistondagi viloyat) harbiy yurishni olib borgan vaqtida Temur o'ng qo'li va o'ng oyog'idan yaralandi va bir umrga oqsoq bo'lib qoldi. Shuning uchun uni Temurlang (fors tilidan «Temur cho'loq») deb atashgan. Yevropaliklar uni «Tamerlan» deb yuritganlar, G'arbda u shu nom bilan mashhur bo'ldi.

To'qlug' Temurning o'limidan keyin Movarounnahrda haydalgan Ilyos Xo'ja o'zining mag'lubiyatini tan olishni xohlamadi. 1365- yilda u katta qo'shin bilan yana Movarounnahrda qo'shin tortdi. Ikkala amirlarning xon bilan kurashi 1365- yilning 22-mayida Chinoz yaqinida, Chirchiqning qirg'og'ida bo'lib o'tdi. Jang paytida shunaqangi do'l yog'diki, hamma yoq botqoqqa aylanib ketdi. Bu jang tarixga «Loy jangi» nomi bilan kirdi. hal qiluvchi vaqtda Husaynning qo'shini qat'iyatsizlik qildi, jang boy berildi. Temurbek va Husayn qo'shinining qolgan qismi bilan avval Samarqandga, keyin esa Balx viloyatida yashirindi.

Ilyos Xo'ja o'sha muvaffaqiyatidan so'ng o'z g'alabasini mustahkamlash maqsadida Samarqandga yurish qildi. Shahar yana mo'g'ullar bosqini xavfi ostida qoldi, shaharning mudofaasini sarbadorlar boshchiligidagi tinch aholi o'z qo'liga oldi. Sarbadorlar harakati XIV asrning 30- yillarida Xurosonda maydonga keldi. Unda kichik savdogarlar va hunarmandlar ishtirok etganlar, ularning shiorlari quyidagicha bo'lgan – «mo'g'ullarga xizmat qilgandan ko'ra dorga osilgan ma'qul». Ularning laqablari «sar» –bosh, «dor» – dor, boshini dorga tikkanlar so'zidan kelib chiqqan.

Samarqandning mudofaasiga Mavlonzoda va boshqalar boshchilik qildi. Aholining hammasi 12 yoshli bolalardan to keksalargacha qo'liga qurol oldi. himoya taktikasi takomillashgan darajaga yetdi. Shaharning bosh ko'chalari ochiq qoldirildi, lekin ichki ko'chalar to'siqlar bilan to'sildi, tepasida esa zanjirlar tortildi. Qulay joylarda kamonchilarning otishlari uchun tuynuklar yaratildi. Mo'g'ullar bir necha bor harakatlanish mobaynida shahar atrofiga yorib kirishga harakat qildilar, lekin katta talofatlar ko'rib chekindilar. Keyin otliqlar jangga tashlandi, ular o'zlarining uchqur harakatlari bilan shahar himoyachilarini esankiratib qo'yishlari kerak edi. Lekin sarbadorlar esankirab qolmadilar. Ular chavandozlarni tor ko'chalarga kiritdilar, keyin esa to'satdan ularga o'q yomg'irini yog'dirdilar, toshlar va yog'ochlar bilan ularga zarba berdilar. Mo'g'ullar chekinishga majbur bo'ldilar. O'lat vabosi tarqalib, ular otlarining katta qismidan mahrum bo'ldilar.

1366- yilning bahorida sarbadorlar raxbarlarining orasida kelishmovchiliklar yuzaga kelganidan foydalangan Temur, Husayn bilan birga Samarqandga yetib keldi va sarbadorlar o'rtasida tartibbuzarliklarni chiqarganlarning ustidan sud o'tkazdi. Shunday qilib, Husayn va Temur Samarqandning va butun Movarounnahrning to'liq hukmdoriga aylandilar.

Husayn mamlakatning yo'l boshchisiga aylandi, Temur esa uning o'ng qo'li bo'ldi. Lekin tezda ularning munosabatlari keskinlashib ketdi. Husayn Amir Temurning harbiy boshliqlaridan katta tovonlarni to'lashni talab qilib qoldi va yangi istehkomlarni qurib Balxni mustahkamlay boshladi. Temur janubga Qashqadaryodan Termizga, Amudaryo bo'ylariga tushdi, daryoni kechib o'tib 1370- yilda Balx shahrini bosib oldi.

Husaynning ustidan qozonilgan g'alabadan keyin Temurbek Movarounnahrning hukmdorlari o'rtasida boshliq bo'ldi. Balx egallangandan keyin vazirlar, beklar va armiya qo'mondonlari o'rtasida bo'lib o'tgan qurultoyda Temurbek Movarounnahrda cheksiz hokimiyatga ega shaxsga aylandi.

Shu yili Amir Temur poytaxtni Keshdan Samarqandga ko'chirdi va tez orada mustahkam devorlar va qal'alar qurdira boshladi. Davlatni boshqarish bilan birga u harbiy yurishlar tashkil etib, Movarounnahrda –Amudaryo va Sirdaryo o'rtasidagi yerlarni, Farg'ona va Shosh viloyati yerlarini o'z davlati tarkibiga kiritdi.

Amir Temurning keyingi asosiy vazifasi Movarounnahrda kuchli markazlashgan davlatni barpo etish, uning xavfsizligini ta'minlash va yangi yerlarni o'z davlati tarkibiga qo'shishdan iborat edi.

Amir Temur Kepakxonning davridan amal qilib kelingan ma'muriy tizim-tumanlarga bo'linish, ya'ni o'ng minglik qo'shinni yetkazib berish qobiliyatiga ega bo'lgan viloyatlar tizimini saqlab qoldi. Amir Temur davrida Samarqand viloyati yettita tumandan iborat bo'lgan.

Markazlashgan davlat hokimiyatining asosiy tayanchi, davlat chegaralari barqarorligini va yangi yerlarni zabt etish quroli bo'lib xizmat qilgan harbiy kuch hisoblandi.

Amir Temur armiyasi markazlashgan va o'ta intizomli bo'lib, o'ng ming, ming, yuzlik va o'nliklarga bo'lingan edi. Har bir o'nlik o'z komandiriga ega bo'lgan, har o'nta o'nlikning komandirlaridan bittasi yuzlikning komandiri etib tayinlangan va hokazo. Har bir qo'shin bo'linmasi safarda ham, lagerda turganda ham o'z o'rnini va vazifasini yaxshi bilgan. Hech kim o'z o'nligidan, yuzligidan, mingligidan yoki o'n mingligidan boshqa yoqqa ketishga haqqi bo'lmagan.

Armiyaning asosini Amir Temurning avlodlari, ya'ni barloslar tashkil etgan, ulardan katta qo'shin birlashmalarining qo'mondonlari tayinlanib, ular jangda muvaffaqiyat va mag'lubiyatlar uchun javobgar hisoblanganlar.

Amir Temur davlatining asosini Movarounnahr tashkil etgan bo'lsa ham, ayrim amirlar uning hukmdorligini qonuniy deb tan olmadilar, chunki ular chingiziylarga qarashli edilar. Davlatning shimoliy va sharqiy chegaralariga doimo mo'g'ullar va Oq O'rda hujum qilib turdi. Ayniqsa bundan Sharqiy Farg'ona va O'tror, Yassi (Turkiston) Sayramning cho'lli chegara hududlari katta azob-uqubatlar chekdi. 1370–1377- yillarda Mo'g'uliston hukmdori amir Qamariddin (Ilyos Xo'janing o'g'li) bir necha marta Toshkent va Andijonga hujum qildi. 1376- yilda esa u Farg'ona vodiysining katta qismini bosib olishga muvaffaq bo'ldi va shahar-qishloqlarni vayronaga aylantirdi.

Bu hol Amir Temurni Mo'g'ulistonga qarshi ketma-ket bir nechta harbiy yurishlarni amalga oshirishga majbur etdi. Bu yurishlar natijasida davlatning sharqiy chegaralari xavfsizligi ta'minlandi va uning hududlari Guljgacha kengaydi. 20 yil ichida (1370–1390 y.) Amir Temur hammasi bo'lib Mo'g'ulistonga yetti marta harbiy yurish uyushtirdi.

Xorazmni o'z davlatining ajralmas qismi deb hisoblagan Amir Temur, Xorazmga beshta yurishni amalga oshirdi. Birinchi yurish 1371 yilda Kat shahrini egallanishi bilan tugadi. 1373–1375- yillarda uyushtirilgan ikkinchi va uchinchi yurishlar muvaffaqiyatsiz tugadi. Xorazm hukmdori Yusuf So'fi 1376- yilda o'z qo'shini bilan bostirib kirib Buxoro va uning atroflaridagi shaharlarni taladi. Xorazmga navbatdagi yurish 1379- yilda amalga oshirildi. Jang paytida Yevropalik ritsarlar musobaqalariga o'xshash manzara bo'lib o'tdi. Yusuf So'fi Amir Temurni yakkama-yakka kurashga chaqirdi, Amir Temur bu taklifni qabul qildi va qal'aning yaqiniga kelib raqibini chaqirdi, lekin u so'zida turmay kurashga chiqmadi.

Shundan so'ng Amir Temurning jangchilari jangni boshladilar va shaharni egalladilar. Xorazm hukmdori mag'lubiyatini tan oldi va Amir Temur bilan sulh tuzdi.

1388- yilda Oltin O'rda xoni To'xtamish qo'shinining bir qismini Xorazmga qoldirdi. Bu hol Amir Temurni navbatdagi–beshinchi yurishni uyushtirishga majbur etdi. Ushbu harbiy yurishdan keyin Xorazmning butligi tiklandi va u Amir Temur mulkiga kiritildi.

1376- yilda Amir Temur Oq O'rda va Oltin O'rdani birlashtirishga harakat qilganligi uchun, Oq O'rda xoni O'risxon tomonidan qatl etilgan Tuy hoji O'g'lonning o'g'li To'xtamish o'g'lonni qo'llab-quvvatlay boshladi. Amir Temur To'xtamishga katta sovg'a-salomlar in'om etdi va Sabran viloyati va Signak shahrini unga berdi. 1377- yilda dashti-qipchoqqa uyushtirilgan yurishidan keyin va O'risxon olamdan o'tganidan keyin Sohibqiron Oq O'rda taxtiga To'xtamishxonni o'tqazdi. Lekin keyinchalik To'xtamish Amir Temurga xoinlik qildi, u O'risxonning izidan bordi. 1380- yilda To'xtamish, rus qo'shinlaridan chekkan mag'lubiyatidan kuchsizlanib qolgan (Kulikovo jangi) Mamayxonni tor-mor etdi va Oltin O'rda taxtini egaladi. Shunday qilib, u Oq O'rda va Oltin O'rdani birlashtirdi. Keyingi voqealar shuni ko'rsatdiki, To'xtamish Amir Temurning ashaddiy dushmaniga aylanib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.Mamajonov Harbiy tarix darslik Farg'ona.2021
2. Юнус Ўғуз. Амир Темур “Дунёнинг ҳокими”. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – 590 б. Туркия.
3. Михаил Иванин. Чингизхон ва Амир Темур. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – 301 б.
4. Бахтиёр Абдуғафур. Султон Жалолоддин Мангуберди. – Т.: Янги аср авлоди, 2019
5. Razin E.A. Istoriya voennogo iskusstva. 1994.
6. Mixail Ivanin. Chingizhon va Amir Temur. – Т.: Yangi asr avlodi, 2018. – 301 b.
7. Harbiy tarix san'ati, darslik H.Dadaboev. Toshkent 2013.
8. Temur tuzuklari Toshkent - 2005 y. Sharq